

DOI: 10.33188/vetheder.646796

Araştırma Makalesi / Research Article

Evcil hayvanını kaybeden bireylerin yaşadıkları yas süreci ile ilgili bir nitel araştırma

Seher KARASU^{1,a*}, Özden YALÇINKAYA ALKAR^{1,b}

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji bölümü, Ankara, Türkiye
ORCID: 0000-0002-8116-4722^a; 0000-0001-8484-9199^b

MAKALE BİLGİSİ /

ARTICLE
INFORMATION:

Geliş / Received:
14 Kasım 19
14 November 19

Kabul / Accepted:
16 Mart 20
16 March 20

Anahtar Sözcükler:
Baş etme şekilleri
Evcil hayvan kaybı
Nitel araştırma
Yas süreci

Keywords:
Coping strategies
Loss of pets
Mourning process
Qualitative research

ÖZET:

Kayıp yaşamak, hayatın her anında karşılaşılabilecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim insan ilişkileri dışında, insan- evcil hayvan ilişkilerinde de aynı olgu ile karşılaşılabilir. Bu çalışmada amaç, beslediği hayvanını kaybeden bireylerin, kayıp sürecinde yaşadıkları yas sürecini ve bu sürece karşılık olarak ortaya çıkan duyguları ile nasıl baş ettiğini öğrenebilmektir. Çalışmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemi benimsenerek oluşturulmuştur. Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden olan görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler esnasında yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Örneklem evcil hayvanını kaybeden 18 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilen örneklemin ölçütü; son altı ayda beslediği evcil hayvanını kaybetmesi olmuştur. Sonuçlar içerik analizi yapılarak; yas süreci ve baş etme şekilleri olacak şekilde iki tema başlığı altında toplanmıştır. Yas süreci temasında; süreçte görülen duygusal, bilişsel, davranışsal tepki alt başlıkları yer almaktadır. Baş etme şekilleri temasında ise sosyal destek, sokak hayvanlarını besleme, başka bir evcil hayvan edinme gibi alt başlıklar yer almaktadır. Kaybedilen evcil hayvanın ardından yas sürecine tepki olarak verilen baş etme şekillerinin ne derece uyumlu olduğunu öğrenmek amacıyla başka çalışmalar yapılması öneri olarak verilmiştir.

A qualitative investigation on the mourning period that occurs after the loss of pets

ABSTRACT:

Loss is a phenomenon that can be encountered in every moment of life. As a matter of fact, apart from human relations, the same phenomenon can be encountered in human-pet relations. The aim of this study is to learn the mourning process of the individuals who lost their pet and how they cope with their emotions. In qualitative researches, interview technique, which is a method of data collection, was used. Semi-structured interview form, informed consent form, demographic information form was used during the interviews. The sample consists of 18 volunteer participants who lost their pets. The criterion of the sample selected by the criterion sampling method; the individual has lost the pet he has been feeding in the last six months. The interviews were conducted at the time and place determined by the participants. The results were analyzed by content; it is grouped under two themes with the mourning process and ways of coping. In the theme of the mourning process; emotional, cognitive, behavioral response sub-headings are included in the process. The theme of coping includes sub-headings such as social support, feeding street animals, and acquiring another pet. This study, which considers the concept of mourning as a reaction after the loss of a pet in a different way than the loss of a loved one, is valuable in order to see how the mourning process works in different situations. Further studies are recommended to find out how coherent the coping patterns are given in response to the mourning process after the lost pet.

How to cite this article: Karasu S, Alkar ÖY : Evcil hayvanını kaybeden bireylerin yaşadıkları yas süreci ile ilgili bir nitel araştırma. *Veteriner Hekimler Dergisi*, 91(2): 86-97, 2020, DOI: 10.33188/vetheder.646796

1. Giriş

İnsanoğlunun hayvanlar ile olan ilişkisi her dönemde farklı niteliklerde de olsa süregelmiştir (22). Avcılık-toplayıcılık dönemi ile başlayıp daha sonra tarım faaliyetlerinin artması ile insan tarafından evcilleştirilmeye başlanan hayvanlar, günümüzde çok daha farklı anlamlara gelebilmektedir (22, 18) Örneğin, Johnson (16)'a göre hayvanlar artık aileden biri konumuna gelmiştir. Voith (30)'e göre de insanların hayvanlarına bakış açısı, ebeveyn-çocuk ilişkisi gibidir. Evcil hayvan ve bakan kişi arasındaki ilişki şekilleri, bu çalışmanın da yapıldığı bağlam olan Türk toplumunda bakıldığında, Onur (20)'e göre aileden biri olarak görülen aile-evlat ilişkisi söz konusu iken Demir ve Koç (9)'a göre ise evcil hayvan ve beslediği kişi arasında ki bağ daha çok yalnızlığı gidermek amacı ile kurulan arkadaş ilişkisi şeklinde değişebilmektedir. Yine Türkiye'de yürütülen bir çalışma da insanların duygusal ihtiyaçlarını karşılayan kedi, köpek, kuş vs. gibi canlıları arkadaş olarak görmeye başladığı görülmüştür (7). Evcil hayvanların Türk toplumunda ki yasal tanımına bakıldığında, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu "İnsan tarafından kültüre alınmış ve eğitilmiş" şeklinde ki açıklaması karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de hayvan sahiplenen birey sayısına bakıldığında, Ipsos KMG (Knowledge Management Group) araştırma şirketinin 2011 Mart ayında yapmış olduğu araştırmanın bulguları önem arz etmektedir. 18 milyon haneyi temsil eden "Hayvan Besleme Davranışları ve Hayvan Sahipliği" başlıklı çalışması Türkiye'de yaşayan kişilerin %6'sının evcil hayvan beslediğini ve bunun günden güne artmasıyla birlikte beslenenlerin %62'sinin köpek, %32'sinin kedi olduğunu belirtmektedir (15). 2018'de Pet gazetesince yapılan başka bir araştırma ise Türkiye'de evcil hayvan bakan birey sayısı geçen yedi yıl süresince %25 artış göstermiştir (29). Türkiye'de evcil hayvan sahibi 102 bireyle yürütülen bir çalışma da kişilerin %54,9 kedi, %37,3'ü köpek ve %7,8'i kedi ve köpek besledikleri belirlenmiştir (9). Dünya genelinde bakıldığında, Amerika Birleşik Devletleri'nde %95, Avrupa'da ise %60 oranında evcil hayvan sahibi birey bulunmaktadır (15). Görüldüğü üzere dünya nüfusu ile beraber ülkemizde de hayvanlar ile olan ilişki, hızlı bir şekilde artmakta olan sosyal yaşamın bir parçası haline gelmektedir (20). İnsan-hayvan ilişkisinin bu kadar arttığı bu zamanlarda evcil hayvan besleme eğilimi, bağlanma ihtiyacı ile birlikte ele alınan sosyal bir olgu olarak açıklanmaktadır (10). Temelde insanların farklı nitelikte bağlanma unsurları vardır ve evcil hayvanlar da bağlanma ögesi olarak kabul edilmiştir (27). Bağlanma unsuru olarak hayvanlar düşünüldüğünde Ainsworth (1) özellikle kedi ve köpeklerin insanlar için duygusal bağlanma ögesi olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlanma ve sevginin tıpkı aile de kurulan bağ gibi güçlü olduğunu destekleyen bir çalışma, 612 yetişkin bireyden telefonla yapılan anket sonucunda bireylerin hayvanlarını aileden biri gibi gördüklerini, onlardan psikolojik ve duygusal anlamda destek aldıklarını ifade etmektedir (2). Yine başka bir çalışma da evcil hayvanı olan bireylerin hayvanından ayrı kaldığında onu özlediğini, arayış içinde olduğunu aynı şekilde evcil hayvanın da aynı şeyleri yaşayarak tedirgin duruş sergilediğini göstermektedir (30). Bu bağlamdan yola çıkarak Voith (30) insan ile beslediği hayvanı arasında çok özel bir duygusal bağ olduğunu ifade etmektedir. Bağlanma şekillerinin birey-birey arasında olduğu gibi birey-evcil hayvan arasında da benzer şekilde olduğu bulguları da alan yazında mevcuttur (17). Schaffer (28), insan-evcil hayvan ilişkisinin duygusal bir bağ olması dolayısı ile bu yakınlığı evcil hayvan ile bağlanma olarak kavramsallaştırmıştır. Bu bağlanmayı hayvan fark etmese bile sahibi ile uyum sağlayarak ona alışması, karşılıklı güven ilişkisi ile psikolojik destek kaynağı olması bu ilişkiyi birey için önemli hale getirdiğini belirtmektedir. Ortaya çıkan yakın ilişkinin zarar görmesi yani evcil hayvanın yokluğunun kaygıya dönüştüğünü, evcil hayvanın ölümünün ise yas sürecine neden olabileceği fikrini ileri sürmüştür (28). Yapılan çalışmalarda, sevilen bir insanın kaybının, kayıp yaşayan birey üzerinde ki etkisini anlamak için çokça uğraşılmasına karşın evcil hayvanını kaybeden bireylerin kayıp sürecini anlamaya yönelik az emek sarf edilmiştir (13). Nitekim evcil hayvan sahipleri tarafından dost, evlat, aileden biri gibi görülen (33) hayvanların kaybı bireylerde uyku bozukluğu, arama, özlem, sosyal izolasyon, sosyal işlevlerde bozukluklar, iş saatini kaçırma gibi keder tepkilerine yol açabilmektedir (25). Görülen bu keder tepkiler insan ölümü ile oluşan psikolojik ve fizyolojik yas tepkileri ile aynı şekilde evcil hayvan kaybı yaşayan bireylerde de görülmektedir (13). Crow ve Bennett (6) yürüttükleri bir anket çalışmasında insanların hayvanlarının kaybının üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen hala düşüncelerinde yer aldığını ayrıca bu kaybın onlar için büyük bir kişisel kayıp olarak

algılandığını bulgularında ifade etmiştir. Bu bağlamda evcil hayvan kaybının bireylerin yas süreci yaşamasına, duygusal bir zorluk içerisinde olmasına yol açacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Hayvanlarını kaybeden bireylerin sosyal olarak kabul görmüş bir yas ritüeli olmadığından dolayı bu bireyler kendilerine destek sağlayacak sosyal bir mekanizmadan yoksun kalmışlardır (26). Buradan yola çıkarak bu çalışmanın amacı, evcil hayvanını kaybeden bireylerin yaşadığı yas sürecini, baş etme stratejilerini, duygusal zorluklarının nasıl olduğunu, nitel araştırma yöntemi kullanarak derinlemesine öğrenmektir. Sonuçta edinilecek olan bilgiler, bundan sonra ki adımlarda evcil hayvan kaybı yaşayan bireylerin daha iyi anlaşılmasına ve sosyal destekten yeterince faydalanmasına yardımcı olacaktır. Evcil hayvan bağlanması, yas süreci, baş etme şekilleri, kavramları bu çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışma, evcil hayvan kaybının insan psikolojisi üzerindeki etkisini araştıran öncül bir çalışma niteliğindedir. Bu anlamda alan yazınına katkı sağlayacaktır.

2. Gereç ve Yöntem

Cresswel (5) nitel araştırma ile ilgili; çalışmaya katılan insanların hiçbir deneysel yapılandırma olmayan, kendi doğal bağlamlarında yürütülen, gerektiğinde araştırmacı ile karşılıklı sözlü iletişimden oluşan, detaylı ve derinlemesine bilgi toplama süreci olarak ifade etmiştir. Detaylı bilgi edinme amacı ile örtüştüğünden bu çalışmanın, nitel yöntemle oluşturulmasına karar verilmiştir. Nitel araştırmalarda temel sorulardan olan *“Nasıl? Ne şekilde?”* soruları bu çalışmada *“Evcil hayvan sahibi bireylerin hayvanlarını kaybetme sürecinde ki yas süreçleri nasıldır? Ve yas süreci ile baş etmeleri ne şekildedir?”* olarak sorulmuştur. Aynı zamanda ilgili çalışma, yas sürecini daha iyi tasvir amacı ile açıklayıcı, katılımcıların taşıdığı duygusal yükü derinlemesine anlayabilmek adına içsel özellikte bir durum çalışmasıdır. İlgili çalışmanın Etik Kurul onayı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde, 15.03.2019 tarihinde 95 sayı numarası ile alınmıştır. Bu çalışmanın yönetsel kısıtlılığı ise çalışma, yapıldığı zaman (2019), bağlam, örneklem ile sınırlı kalmaktadır

Örneklem:

İlgili çalışma da nitel araştırmalarda amaçlı örnekleme yöntemlerinden, ölçüt örnekleme ve maximum çeşitlilik örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Örneklem seçilme ölçütü; son 6 ayda beslediği evcil hayvanı kaybetmiş olmasıdır. Son altı ayda kayıp yaşayan bireylerin özellikle tercih edilmesinin sebebi ise klinik anlamda yas sürecinin yoğunluğunun ortalama altı ay ile bir yıl gibi bir sürebileceği bilgisidir (8). Nitekim Bildik (3)'e göre de normal yas süreci 6-24 ay sürebilir. Maksimum çeşitlilik ise Şanlıurfa, Ankara, Kırşehir gibi farklı şehirlerden farklı nitelikler taşıyan; kadın, erkek, öğrenci, çalışan, 18-40 yaş aralığında ki bireylerin gönüllü katılımları ile sağlanmıştır. Araştırmanın katılımcı sayısı, araştırmacı tarafından veri doyumunun sağlandığına kanaat getirildiği 18 birey ile sınırlandırılmıştır. Veri doyumunun sağlandığının ölçütü ise görüşme içeriklerinin birbirini benzer şekilde tekrarlamaya başlaması olmuştur. 18 katılımcının 15'i kadın 3'ü erkektir ve toplamda 11'i öğrenci (veteriner fakültesi, psikoloji, kamu yönetimi, optisyenlik, hemşirelik bölümlerinden), 7'si ise çalışan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların 12'si kedi, 5' köpek ve 1'i kuş türlerinde hayvanlarını kaybetmiştir. Katılımcıların evcil hayvan ile birlikte geçirdikleri süre en az iki hafta ve en çok 11 yıl aralığında olmak üzere zaman geçirmişlerdir.

Veri toplama araçları:

İlgili çalışma da nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Yürütücü yazar, görüşmelerde yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanarak, açık uçlu nitelikteki sorulardan faydalanmıştır (Ek A). Daha sistematik, karşılaştırılabilir, aynı zamanda esneklik sağlaması amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir. Formda yer alan sorular, nitel araştırmalar da çok kullanılan Nasıl? Ne Şekilde? (35) gibi yönlendirici olmayan soru kalıpları kullanılarak amaca yönelik hazırlanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular, soruların netliği, kavramların doğru anlaşılması ve amaca uygun sorular olduğuna kanaat getirmek ve çalışmanın güvenilirliğini arttırmak amacı ile öncelikle pilot çalışmaya tabi tutulmuştur. Pilot çalışma evcil hayvanını

kaybeden iki birey ile yürütülmüştür. Geri bildirimlerden faydalanarak araştırmacılar tarafından gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bir diğer veri toplama aracı ise demografik bilgi formudur (Ek B). Bilgi formunda çalışmanın ölçütünün sağlanıp sağlanmadığı (evcil hayvan kaybetmiş olması), evcil hayvan türü, yaş, eğitim gibi bilgiler istenmiştir. Ayrıca katılımcının çalışmanın amacını, niteliğini öğrenebilmesi ve gönüllü katılımı için bilgilendirilmiş onam formu hazırlanmıştır (Ek C). Çalışmada görüşmelere, Etik Kurul Onayı alındıktan sonra başlanmıştır.

Uygulama:

Katılımcılara, kişisel bağlantılar, sosyal medya ve veteriner klinikleri aracılığı ile ulaşılmıştır. Çalışma ile ilgili bilgi verilip ardından katılım izni istedikten sonra katılımcıların uygun olduğu zaman dilimlerinde yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler 15-35 dakika sürmüştür. Katılımcı ile bireysel görüşmeler yapılmıştır. Ulaşım problemi olduğundan dolayı bazı katılımcılar ile telefonla görüşülmüştür. Onam formunda da yer aldığı gibi ses kaydı için izin alınmış ve tüm görüşmeler telefon ile kayıt altına alınmıştır. Görüşme formuna geçmeden katılımcılara çalışmanın amacından bahsedilmiş ardından gizliliğin esas olduğunu, istedikleri zaman ayrılacakları, istedikleri soruya yanıt vermekte özgür oldukları bilgisi verilmiştir. Görüşme sorularına geçmeden önce Demografik bilgi formu ve Bilgilendirilmiş onam formu verilmiştir. Görüşmeye başlarken, soruların sıralaması genelden özele doğru planlandığı için tüm katılımcılara ilk sorudan başlanmıştır. Görüşme esnasında araştırmacı sürecin samimi ilerlemesi açısından katılımcı rolünde olmuştur. Görüşme sırasında oluşan bazı duygu boşalmalarından dolayı araştırmacı, nitel araştırmaların esnekliğinden faydalanarak duruma uygun ek sorular sormuştur. Görüşmeler esnasında araştırmacı bazı görüşleri tekrarlayarak doğru anlayıp anlamadığını teyit ettirmiştir. Ayrıca araştırmacı, konuyu toparlamak ve görüşleri tekrar teyit ettirmek amacı ile formda yer verilen son soru "Evcil hayvan beslemek ve onu kaybetmek ile ilgili genel düşünceleriniz nelerdir?" şeklinde düzenlemiştir (Ek A). Bu adım çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliği arttırmak amacı ile atılmıştır. Son olarak görüşmeler süresince uygun, sakin ortamlar tercih edilmiştir.

Analiz:

Araştırmacı, elde edilen tüm verileri katılımcıların bağlamlarını, durumlarını ve en önemlisi sözlü olarak ifade ettiği görüşlerini göz önünde bulundurarak, tümevarım yaklaşımı ile bütüncü bir analiz yapmıştır. Verilerin analizinde, en çok işlenen düşünceler, kelimeler, veri toplandığı anda ve sonrasında tekrar tekrar okunarak, kodlandırılarak belirli bir temaya ulaşılması amacı ile içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi süreci, bilgisayara Word uygulaması ile yazıya geçirilen ses kayıtlarının tekrar tekrar okunmasının ardından en sık karşılaşılan kelimeler ve bunlardan tutarlı olanların kodlanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi sonucunda elde edilen temalar, klinik psikoloji alanda yüksek lisans ve doktora derecesine sahip ve çalışma alanları psikopatoloji, duygular, sağlık psikolojisi olan ve çalışmanın ikinci yazarı tarafından gözden geçirilmiştir. Bu durum verilerin analizinde araştırmacının olası yanlılığını azaltmaya yönelik atılmış bir önlemdir. Geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanmasına yönelik bir diğer adım ise makalede ham verinin yani katılımcıların sözlü ifadelerinin kodlar verilerek bozulmadan, olduğu gibi alıntılanmasıdır. Bu alıntılara bulgularda yer verilecektir. Böylelikle raporda analizler sonucunda ulaşılan temalar ve alıntılar arasında ki ilişki net bir şekilde görülebilecektir. Analiz sürecinde her katılımcıların gizliliğinin sağlanması açısından K1, K2... şeklinde kodlamalar yapılmıştır.

3. Bulgular

Bu çalışmada elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan alt başlıklar iki tema altında toplanmıştır. Bu temalar, yas sürecinde bireylerin verdiği tepkiler ve bu durumla baş etme şekilleridir. Elde edilen temalara "Kayıp sürecinde sizde beliren duygular nasıldır? Yakın zamanda kayıp yaşamamızın davranışlarımıza etkisi ne şekilde oldu?, Yaşadığınız kaybın yas sürecini ne şekilde yaşadınız?, Sizin için evcil bir hayvanınızın kaybı hassas bir durum mudur? Evet ise niçin hassastır? Evcil hayvan beslemek fakat onu kaybetmek ile ilgili genel düşünceniz ve değerlendirmeniz nasıldır?, Yas sürecinin üstesinden nasıl geldiniz? Ne yaptınız? Yas sürecinde diğer bireylerin size nasıl davranmasını

isterdiniz?” sorularına verilen yanıtlar doğrultusunda ulaşılmıştır. Çalışmada, bireylerin demografik özellikleri değişken olarak ele alınmadığından genel bir bilgi edinilmesi amacı ile Tablo 1’de yer verilmiştir, “Yas tepkileri” temasının alt başlıklarına ve katılımcılarda görülme sıklığına Tablo 2’de, “Baş etme şekilleri” temasının alt başlıklarına ve bu başlıkların katılımcılarda görülme sıklığına Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Kaynak kişilerin demografik tablosu

Table 1: Demographic table of source persons

Cinsiyet	Kadın/15 Erkek/3
Yaş	18-25 yaş arası /11 25-40 yaş arası/ 7
Eğitim Düzeyi	Lise/2 Lisans/15 Yüksek lisans/1
Meslek	Öğrenci/11 İşletmeci/1 Muhasebeci/1 Öğretmen/2 Belirtilmeyen/3

Tablo 2: Yas tepkileri temasının alt başlıklarının içerikleri ve içerik analizi sonucunda görülme sıklığı

Table 2: The content of the subheadings of the theme of mourning reactions and the incidence of the results of content analysis

<i>Duygusal tepkiler/18</i>	<i>Davranışsal tepkiler /14</i>	<i>Bilişsel tepkiler/18</i>
Keder, Arama, Boşluk hissi, Suçluluk duygusu Özlem	Sosyal izolasyon, Ağlama, Günlük işlerde verim kaybı Yeme-içme davranışında- bozulmalar, Sürekli kaybettiği hayvanın fotoğraflarına bakma, Hayvanının olduğu yerlere gitmeme, bakamama	Şok geçirme Kabullenememe Kendini sorgulama Rüyalarına girme

Tablo 3: Yas süreci ile baş etme şekilleri temasının içerikleri ve görülme sıklığı

Table 3: The content and frequency of the theme of coping with the mourning process

<i>Başka evcil hayvan edinme/14</i>	<i>Sosyal destek/10</i>	<i>Kaybettiği evcil hayvan adına sokakta yaşayan hayvanları beslemek/13</i>	<i>Onu hep anarak hatırasına saygı duymaya çalışmak/18</i>

Yas süreci teması:

Katılımcıların verdiği yanıtlar analiz edildiğinde yaşadıkları yas sürecinin, sevilen bir insanı kaybeden bireylerin geçirdiği yas aşamaları ile yüksek oranda bir benzerlik olduğu görülmüştür. Nitekim yapılan araştırmalar da bir yakını kaybeden insanların normal yas süreci boğulma hissi, enerji kaybı, iştah problemleri gibi belirtileri olan fiziksel tepkiler; inkar etme, halüsilasyon, konfüzyon gibi bilişsel tepkiler; yalnızlık, şaşkınlık, öfke, suçluluk gibi duygusal tepkiler; uyku problemleri, dalgınlık, ağlama, arama gibi davranışa yansıyan tepkiler olarak dört başlığa ayrılmıştır (3). Bu çalışmada bireylerin yas sürecinde verdikleri tepkiler ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Duygusal tepkiler: Bu alt başlık, yas sürecinde ki katılımcıların verdiği en yoğun tepki türü olmuştur. Nitekim özellikle kendisinin çok bağlı olduğu bir canlı kaybettiği için çoğunlukla duygusal tepkiler vererek dışarıya çok yansıtma eğiliminde olmuşlardır. Duygusal tepkilerinde ki tutarlılık tüm katılımcıların yas sürecine daha çok duygusal karşılık verdiği bu çalışmada gözlemlenmiştir. Üzüme, şaşırma, arama, boşluk hissi, kendini suçlama, yalnızlık hissi en çok tekrar eden duygular arasındadır. Bu alt başlık “*Kayıp sürecinde sizde beliren duygular nasıldır? Hayvan kaybınızın sizde ki duygusal etkisi nasıldı? Nasıl hissettirirdi?*” sorularına verilen yanıtların oluşturduğu örüntülerden oluşmuştur.

-“*Şaşkınlık, üzüntü, özlem var, insan hala arıyor olsaydı kucağıma alırdım diyor insan.*” (K1, Kedi kaybı)

-“*Evet, oluyor yani şöyle düşünüyorsun, insan ölümü daha çok düşünüyor bir gün kaybedebileceğini düşünüyor bu da birazcık beni hem hayvanlara hem de sevdiğim insanlara daha fazla bağlıyor.*” (K13, Köpek kaybı).

-“*Hayvan kaybetmek insan kaybetmek kadar önemli o yüzden üzülüyorsun yani ne bileyim boşluğtasın gibi.*” (K7, Kedi kaybı).

-“*Evet, hassas bir durum yani çok sevdiğimiz eşyayı bile kaybettiğimiz de onu arıyoruz aynı şekilde hani o da hem hayatı sonlanıyor hem bir daha göremeyeceğim bunun üzüntüsü oluyor böyle yani,*” (K5, Kedi kaybı).

-“*İlk gördüğümüz zaman çok ağlama yani üzüntü boşalımı sonra destek olduk birbirimize çünkü o daha bağlıydı. Onu sinemaya götürdüm ki daha sonra işte yeni kedi aldım çünkü şey hani çok büyük bir boşluk oluyor gerçekten tabi onun yerini tutması için yapmadık ama hani bir oyalanma olsun eve yeni bir ses gelsin diye...*” (K5, Kedi kaybı).

-“*Beklediğim bir şeydi, yaşlanmıştı, veterinerine falan götürdük, sonra ben buraya geldim babaannemi aradım götürdünüz mü diye, götürdük dedi sonra işte her gün arıyorum, bir gün dedi ki gelince görürsün kedini, o zaman da ölmüş zaten bana söyleyememişler. Bir gittim arıyorum arıyorum yok soruyorum dedeme hiçbir şey demiyor yüzü asık sonra ısrar edince babaanneme, öldü dediler. Hatta mezar falan da yapmışlar öyle gittim ağladım mezarına gibi bir şey oldu yıkıldım gerçekten.*” (K3, Kedi kaybı).

-“*Şöyle sanki bir boşluğa düşmüşsün hiçbir şey yapasın gelmiyor arkadaşlarla çıkasım gelmiyor yemek yiyemiyorsun yani benim için insan kaybetmekten farkı yok eve gittiğim zaman onu arardı gözlerim eve giresim gelmiyordu.*” (K6, Köpek kaybı).

-“*Tabi önce bir şaşkınlık hissettim, çünkü beklemiyordum birde mesela yokluğu çok şey nasıl desem üzuldüm, ağladım ama ani olması şaşırttı, birde insan gözü alıyor göremeyince farklı hissediyorsun,*” (K8, Kedi kaybı).

-“*İnsan kendini suçluyor mesela annem o gün keşke gitmeseydik demişti kedimizle otururduk evde dedi. Ama biz bilemezdik tabi çok suçladık kendimizi çünkü ona baktığın için elinde olduğu için kendini suçluyorsun keşke bakabilsem daha iyi olsaydı diyor tabi kendi söyleyemiyor dili yok. Biz mi anlayamadık diyoruz öyle suçluyoruz tabi veterinerine filan götürüyorduk, bebek bakmak gibi ya onun sana ihtiyacı var anlamam gerekiyor onunla aranızda bir bağ oluşuyor bir dil gibi. Onu anlıyorsun yani kedimizin mesela karakteri vardı farklı bir yapıdaydı onun dilinden biz anlardık aç olduğunu dışarıya çıkmak istediğinde anlardın mesela kapıya yakın oturduğunda dışarı çıkmak istediğini anlardık onu anlıyorduk o bağ oluşuyordu yani.*” (K5, Kedi kaybı).

-“*Kesinlikle hassas bir durum yani koca bir boşluk evden bir üye gidiyor ha insan ha hayvan hiçbir farkı yok evden biri gidiyor. Belki dışarıdan bakıldığı zaman böyle mesela bizim akrabalar komşularımız abartmayın alt tarafı bir kedi dediler belki dışarıdan bakıldığı zaman abartı gibi durabilir ama o sonuçta ailemizin ir üyesiydi yani dışarıdan bu görünmüyor ama o benim kardeşimdi yani.*” (K5, Kedi kaybı).

Davranışsal tepkiler: Katılımcıların kayıp sürecine davranışlarında verdiği tepkilerdir. Hayvanları ile zaman geçirdikleri yerlere gidememe, ağlama, fotoğraflarına bakma, insanlardan uzaklaşma gibi durumlar yaşanmıştır. “Yakın zamanda kayıp yaşamanızın davranışlarınıza etkisi oldu mu?” sorusuna verilen yanıtların yoğunluğu bu alt başlığı oluşturmuştur.

- “Her seferinde aynı tepkiyi verip baya uzun bir müddet ağlama durumundan geçiyorum ama alışma olmuyor keşke olsa da üzülmesem ama öyle olmuyor.” (K1, Kedi kaybı).

- “Fotoğraflarına bakıp ağlıyordum, ailemle onu yâd ederdik, olsaydı şunu yapardı filan ama herhangi bir arkadaşımı aramadım, annemi aradım o şekilde.” (K1, Kedi kaybı).

- “Çok ani oldu yine de yaşlanmıştı bizimle 10 yıldır birlikteydi, kediler ortalama 10-15 yıl yaşarlar çok yaşlı olmasa da biz anlamıştık artık yaşlandığını ama yine de hiç beklemiyorduk çok ani oldu. 20 Ocak’tı yarıyıl tatilindeydim annemle dışarı çıkmıştık eve geldik kapının önünde öylece uzanıyor ölmüş çok şaşırarak hiç beklemiyorduk. Hatırlıyorum kapıdan girdik ilk başta kardeşime göstermemeye çalıştım ama o gördü sonra bir bağırsık çağırış ağladık sonra annemle başına oturduk bir saat kadar ağladık dokunmadık kaldırmadık yerinden. Sonra annem hava soğuktu diye içeriye aldı hemen gömemedik bir gün kadar durdu gömemedik ertesi gün bahçemize gömdük onun gömülü olduğu yere hiç gitmedim gidemedim, gitmemem onu öyle görmemem lazım.” (K5, Kedi kaybı).

- “Şöyle hayvanları çok fazla sevdiğim için sokaklardakiler de benim evlatlarım ama yani bu kadar düşkün olacağımı düşünmüyordum hani tamam görüyoruz evet seviyoruz ama onun psikolojisini anlamaya başlıyorsun. Aç mı tok mu anlıyorsun yani sadece sevip geçmiyorsun ve Tekilayı kaybettikten sonra bir aya yakın hiçbir köpeğe dokunamadım bu süreçte haberi duyan insanlar beni köpek sahiplendirmek istediler ama cesaret edemedim köpeğe ama yine kuş olsun kedi olsun yine hayvanlardan vazgeçemiyorum tabii.” (K9, köpek kaybı).

- “Oldu evet arkadaşlarım soğuksun der, insanlardan uzaklaşıyorum mesela şimdi dedim ya en yakın arkadaşım ben ona gülerdim, değiştim yani içime kapandım, sinirlendim, hatta agresifim her şeye de ağladım diğer kedilerim için de geçerli tabii ama kimse kimsenin yerini tutmuyor ya o farklıydı.” (K16, Kedi kaybı).

Bilişsel tepkiler: Yas sürecinde bireyin düşüncede veya farkında olmadan zihninde hayvanının yokluğuna verdiği tepkilerdir. Katılımcılarda daha çok kabullenememe, sürekli onu düşünme, ondan bahsetme, kaybın sebebinin kendisinin iyi bakamaması olduğu şeklinde görülen kuşkuculuk, anılarını zihninde canlandırma gibi bilişsel tepkiler görülmüştür. “Sizin için evcil bir hayvanınızın kaybı hassas bir durum mudur? Evet, ise niçin hassas? Yaşadığınız kaybın yas sürecini ne şekilde yaşadınız?” şeklinde sorulan sorulara verilen yanıtlar bu alt başlığın içeriğini oluşturmuştur.

- “İnsan yas süreci ile aynı mı peki mutlaka farklılık var ama çok farklı yerlerde değiller mesela ben babamı kaybettiğimde rüyamda görürdüm uyanınca şok olurdum çünkü yok aynı şey kedim için de yaşadım farklılık yoktu.” (K5, Kedi kaybı).

- “Ben bu konuda şöyle düşünüyorum insanlar bu dünyaya çok zarar veriyor, ama o hayvanların hiçbir zararı olmadığı halde kimse onları görmüyor. Mesela bir insanın arkasından ağlayan birçok insan oluyor ama onların arkasından ağlayan çok az insan oluyor bu düşünce benim hayvan ölümü ile insan ölümünü eş olarak görmeme yol açıyor.” (K2, Kedi kaybı).

- “İlk başta şok nasıl olur diyorsun böyle bir şey insan hemen niye öldü acaba diye düşünüyor hasta değildi bir şeyi yoktu beklemiyorduk biri mi zehirledi araba mı çarptı ben mi bir şeyi eksik yaptım. Sonra büyük bir üzüntü sonra işte yokluğuna alışmaya çalışma çünkü sürekli mesela biz yemek yerken pencereye gelirdi şimdi gelmiyor pencereye şimdi başka kedi oldu mu pencerede annem hemen a uslu mu geldi hani bir boşta bulunup söylüyor alışamadık ilk zamanlarda sonra da işte üzüntü.” (K5, Kedi kaybı).

- “İlk kaybettiğim kedi mesela kaç yıl oldu unutamam, mümkün mü? Şimdi ki de öyle hepsi evladım gibi. Keşkeyanımda olsaydı ama işte.” (K8, Kedi kaybı).

- “Şöyle söyleyeyim benim tekilayı kaybım TV ye kadar çıktı. Yani bu biraz duyulduğu için bu işe gerçekten gönlümü veren hayvan severler gördüm sokakta beni durdurup a sen o hayvanını kaybeden değil misi n dediklerinde vuruldum gerçekten sürekli aklımda, unutamıyorum, alıştıyorsun ama yani bu süreci nasıl anlatabilirim bilmiyorum.” (K9, köpek kaybı).

Baş etme şekilleri teması:

Bireylerin duygusal anlamda bağlı oldukları hayvanlarının kaybının ardından duygularını nasıl düzenlediği sağlıklı bir yas süreci açısından önemlidir (14). Çalışma da ulaşılan bu tema, kayıp yaşayan bireylerin bu süreci nasıl düzenledikleri ile ilgili bilgi sunmaktadır. Evcil hayvanını kaybeden bireylerin bu üzüntü sürecini hafifletmek veya onunla baş etmek için farkında olarak veya olmayarak bazı davranışlar ve düşünceler içine girmişlerdir. “Yas sürecinin üstesinden nasıl geldiniz? Ne yaptınız? Yas sürecinde diğer bireylerin size nasıl davranmasını isterdiniz? Evcil hayvan beslemek fakat onu kaybetmek ile ilgili genel düşünceniz ve değerlendirmeniz nasıldır? (Ek A)” sorularına verilen yanıtlar bu temanın içeriğini oluşturmaktadır. Görüşmelerde en sık karşılaşılan baş etme stratejileri; “Hayvanımın sürekli fotoğraflarına bakarak onu anması ve anısına saygı duyduğu.” düşüncesi, kaybettiği evcil hayvan adına sokak hayvanlarını daha çok besleme eğilimi görülmüştür. Yardım etme davranışı ile birlikte kayıp yaşadktan bir müddet sonra boşluğu bir nebze doldurabilmek adına başka evcil hayvan edinme davranışı da görülen bir durum olmuştur. Ardından sosyal destek olarak hayvanlarla konuşma ya da çok yakın aile bireylerinden destek görmek, “Her canlı ölür ama en azından benimle birlikteyken daha iyi koşullarda yaşadı.” gibi düşünceler ve davranışlar bireylerin yas süreci atlatmasına yardımcı olmuştur.

-“Genelde şöyle bir şey yapıyorum mesela onun adına dışarı da başka hayvanların karnının doyuruyorum ve o tip şeyler yapıyorum ben genelde dışarı da ki köpeklere mama filan aldım. İşte evdeki kedilere durumu anlatıyordum bakın artık Fiko gelmeyecek gibi, genelde onlarla konuşuyorum bu tip şeyler yapıyorum yani” (K1, kedi kaybı, Baş etme şekli; sokak hayvanlarını beslemek ve sosyal destek olarak hayvanlarla zaman geçirmek.).

-“Yani şöyle eğer elinden geleni yaptıysan ve ona birinin olduğu süreç boyunca en güzel şeyleri yaşatabildiyen bu doğanın bir yerde kanunu ne kadar üzülsün de aslında öyle ama yani çok üzücü evlat kaybetmek gibi. Çok zor ama yani mesela bazı insanlar şey der kaybettim bir daha beslemeyeceğim der ben buna karşıyım zaten ömürleri kısa önemli olan birlikte güzel şeyler yaşayabilmek bence” (K1, kedi kaybı, Baş etme şekli; bilişsel anlamda birlikte güzel vakit geçirdik düşüncesi).

-“Arkadaşlarım’ dan beklediğim tepkileri aldım çünkü bize geldiklerinde onlarda Uslu’yu tanyıyorlardı ki kediden korkan arkadaşlarım uslu sayesinde kedi sever oldular. O yüzden onlardan tam destek aldım hatta ilk zamanlar arayan başınız sağ olsun diyen akrabalarımız da oldu iyiydi” (K5, Kedi kaybı, Baş etme Şekli; Çok yakın gördüğü bireylerden destek görmek).

-“Yani bir 10 gün filan odaya kapattım kendimi bizim yaşadığımız olay biraz tuhaf olduğu için ve istenmeyen dışında bir şey olduğu için sosyal medyaya çok yayıldı çok paylaşım yapıldı herkes destek oldu Allah razı olsun onlardan birçok insan beni çok yere duyurdu. Mesela Ömür Gedik olsun Haluk Levent olsun, milletvekili olsun destek oldular bana yani böyle şeyler oldu bu süreçte çok güzel destekler aldım tabi insanoğluyuz çok kötü mesajlarda aldım.” (K9, Köpek kaybı, Baş etme Şekli; Yalnız kalmak, sosyal destek.).

-“Şöyle söyleyeyim bir acı yaşamadan insan düşünmek istemiyor mesela kaç insan yol da yürürken acaba o köpek aç mı diye düşünüyor ki yani bunun cevabı aslında insan bir acı yaşadktan sonra anlayabiliyor. Ben mesela bu kadar düşünmüyordum ama köpeği görüyordum seviyordum ama yemek veremiyordum şimdi düzenli olarak beslediğim sokak hayvanları var onları besliyorum dağlara çıkıp mama alıp besliyorum.” (K9, Köpek kaybı, Baş etme şekli; sokak hayvanlarını beslemek.).

-“Atlatabildim ya da atlatamadım diyemem tabi ki ama o kedim kuzum gitti ben onun üstüne kat kat ekledim, önüme gördüğüm hayvanı beslerdim, atımız filan vardı saçını taradım, içime kapanırdım ve sadece diğer hayvanlarımla ilgilenirdim. Arkadaşlarım çağırırdı gitmezdim yani onlarla telaftıttım.” (K8, Kedi kaybı, Baş etme şekli; Anılar ile zaman geçirmek, hatıraları anmak).

-“Şöyle söyleyeyim zaten sokakta gördüğüm aç hayvanlara asla kıyamam onu da kaybedince şöyle oldu sokakta başka hayvanları görürdüm yine aynı acıyı yaşayacaksınız derdim. Ama sonra derdim ki en azından birkaç yıl rahat etti belki de hani küçük yavru iken ölecekti her neyse bende gördüğümü götürürdüm beslerdim bakardım ben olmadıgımda babaannem bakardı.” (K3, Kedi kaybı, Baş etme şekli; başka hayvanlara bakmak.).

-“Hiçbir şey yapmasınlar isterdim çünkü çok soru sordular, ne oldu nasıl oldu filan ki ben yalnız kalmak isterdim çünkü çok zor bir süreç normalde de yalnız kalmayı isteyen biriyim böyle durumlarda dediğim gibi zaten üzgün mutsuz olduğum bir süreç hiç sormasalar daha iyi olabilirdi. Birde bazıları abarttığımı düşünüyordu bu da beni kızdırıyordu.” (K17, Kedi kaybı, Baş etme şekli; yalnız kalmak, duygusal bir tepki olarak içe çekilme, düşüncesinde diğerlerine kızma).

-“Diğer hayvanlarımın katkıları vardı şöyle olurdu ben onun fotoğraflarına bakardım falan onlar gelirdi onun yavrusu vardı gelirdi otururdu yine onlarla konuşurdum bak işte şöyleydi böyleydi diye onlardan destek aldım. Onlarla ilgilenirken onun acısını yatıştırdım.” (K4, Kedi kaybı, Baş etme şekli; önceden var olan evcil hayvanları ile kaybettiği hayvanı anarak telafi etmek.).

-“Şöyle söyleyeyim herkes hayvanının kaybedebilir ama sokakta gördüğü zaman orada acı çekebilirdi en azından yanımda eğlendi mutlu oldu onun o mutluluğunu görmek her şeye değer evet acı çektim ama sokakta da ölebilirdi en azından son günlerini iyi geçirdi diye düşünüyorum.” (K1, kedi kaybı, Baş etme şekli; “En azından benimle birlikteken daha iyi şartlarda yaşadı” düşüncesi.).

-“Evcil hayvan alma fikri hemen gelmedi aklıma hatta ilk zamanlar ilk kaybettiğimiz zamanlar bir daha hayvan sahiplenmeyelim çok üzülüyoruz dedik. Çünkü ölüm mutlaka olacak bir durum yine bir kayıp olacağını biliyorsun öleceğini biliyorsun o yüzden ilk zamanlar sahiplenmeyi düşünmüyorduk ama işte insan bir süre sonra böyle bir arayışa giriyor dediğim gibi hep hayvanımız oldu çocukluğumuzdan beri mesela hep evde yemek arttığına kuşa verirdik kedimize verirdik şimdi kime vereceğiz? Şimdi o olmayınca bir eksiklik hissediyorsun olsa da su doldursam diyorsun (K5, Kedi kaybı, Baş etme şekli, başka evcil hayvan edinme).

-“Evet şimdi bir kuş edindim, o eski aldığım yerden aldım yine. Tabi ki onun yerini doldurmaz ama bu da farklı mesela daha alışmadı gerçi. Ben hayvan seviyorum ya teselli oluyor benim için (K18, Kuş kaybı, Baş etme şekli; başka hayvan edinme).

4. Tartışma ve Sonuç

Çalışma, evcil hayvan kaybı yaşayan bireylerin yas sürecinin ne şekilde olduğunu ve bu durumla nasıl başa çıktıklarını daha iyi öğrenebilmek amacı ile yürütülmüştür. Amaca uygun olarak sorulan sorulara verilen yanıtlar ışığında veriler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgular iki ana tema başlığı altında bir araya getirilmiştir. İlk tema, yas sürecinin nasıl yaşandığını; duygusal tepkiler, davranışsal tepkiler, bilişsel tepkiler alt başlıklarıyla açıklamıştır. İkinci tema ise yas sürecini atlatmak için bireylerin yöneldiği başa çıkma stratejilerinin ne şekilde olduğudur. Bu çalışmada bulgulara bakıldığında bireylerin yas sürecinde, duygusal tepki olarak; keder, boşluk, özlem, arama, bilişsel tepki olarak; şok, rüyalara girme, sorgulama, davranışsal tepki olarak da ağlama, hayvanının olduğu yerlere bakamama, sık sık fotoğraflarına bakma, günlük yaşamda verim kaybı gibi tepkiler verdikleri belirlendi. Yas kavramı en genel anlamı ile bireyin değer verdiği birini kaybetmesinin ardından oluşan içerisinde duygusal, fizyolojik, bilişsel tepkiler içeren bir keder sürecidir (3). Nitekim bu çalışmada da yas kavramı bu çerçevede ele alınmıştır. Bireyler için değer verdikleri evcil hayvanların kaybı oldukça zor bir durum olduğundan doğal olarak bir yas süreci yaşamaktadırlar. Bu süreçte bazı tepkiler gözlemlenmektedir. Wrobel ve Dye (34) yaptıkları araştırma da evcil hayvanı ölen bireylerin %86'sının kaybın yaşandığı ilk zamanlarda en az bir keder belirtisi gösterdiğini açıklamıştır. Ayrıca kayıp yaşayan bireylerin yaşamlarında önemli bir parçanın eksik olduğunu düşündüğünü, suçluluk ve depresif semptomlar gösterdiğini bulmuşlardır (34).

Walshaw (31), evcil hayvan kaybı sonrasında, bireylerin ağlama, üzülmeye, suçluluk duyma, tek başına hissetme, kaybedilen hayvanından kalan anılar ve hatıralar ile zaman geçirme, sosyal olarak geri çekilme, uykularda düzensizlik, yeme problemleri gibi pek çok tepkilerin olabileceği sonucuna ulaşmıştır (akt. 24). Netting ve diğerleri'ne (19) göre de şok geçirme, tedirginlik, inanamama, ağlama gibi belirtiler, hayvan kaybında yas belirtileri olarak görülmüştür. Başka bir çalışma da arayış içerisinde olma, acı çekme, boşluk duygusu yas belirtileri olarak kabul edilmiştir (32). Bu belirtilere ek olarak Fogle ve Abrahamson (12) evcil hayvan kaybı yaşayan bireylerin %18'inin uyku uyumunda güçlük çektiğini, %55'inin ağladığını, %39'unun yalnızlık istediğini, %50'sinin depresif hissettiğini bildirmiştir. Verilen bu tepkilerin benzerliği göz önünde tutularak yas süreçleri karşılaştırıldığında yapılan bir çalışma evcil hayvan kaybı yaşayan bireyler ile yakını olan bir insan kaybeden bireylerin yas puanlarının birbirinden çok da farklılaşmadığını

bulmuştur (13). Yine değer verilen bir evcil hayvanın ölümü hem yoğunluk hem de süre anlamında insan kaybetme ile oluşan keder ile paralel olduğu görülmektedir (akt. 23). Bu başlıklar bu çalışmada elde edilen sonuçlarla da örtüşmektedir. Bireysel farklılıklarına rağmen evcil hayvan kaybeden bireyler için insan kaybının ardından oluşan yas sürecine benzer süreçler yaşayarak, kendileri için değerli olan hayvanlarının kaybindan sonra da gerçek bir yas süreci yaşadıkları söylenebilir.

Yas sürecinin nasıl geçtiği bireylerin baş etme şekilleri ile de ilişkilidir. Nitekim her kayıp yaşandığında bireylerde o kaybın yarattığı boşluğu telafi etmek için bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde harekete geçme eğilimi görülür. Orsini (21), Field ve ark. (11), hayvan kaybindan sonra süren ölenlerin mirası, fotoğrafların kullanılması, anıların paylaşılması gibi tepkilerin insan kaybında olana benzer şekilde ilerlediğini belirtmiştir. Bu bağlamda ikinci tema olan baş etme şekilleri de sosyal destek, başka evcil hayvan besleme, sokak hayvanlarına yardımda bulunma ve görüşmelerde net ifade edilmeyen fakat tüm katılımcılarda ortak olarak gözlenen hayvanını sürekli anmak, onun fotoğraflarına bakmak, hatırasına saygı duymak ve bu şekilde kendini yatıştırmak gibi eylemler dikkat çekmiştir. Nitekim bireylerin bu tür birbirine benzeyen stratejiler uygulamasının, patolojik yastan ziyade daha akut (normal) yas süreci geçirmesine katkı sağladığı söylenebilir. Fakat bu çalışmada sözü geçen baş etme şekillerinden biri olan sosyal desteğin alan yazında ki anlamı tartışmalıdır. Bazı çalışmalarda insan kaybında etkili bir yatıştırma aracı olan sosyal desteğin hayvan kaybında bireylere pek yararı olmadığı bilgisi edinilmiştir

(11). Yine bu çalışmanın bulgularından olan ama alan yazında ki yerinin hala belirsiz olduğu bir durum vardır ki o da kayıp yaşayan bireylerin tekrar evcil hayvan edinmesi durumudur. Buna göre yas tutan bireyler yeni bir hayvan edindiğinde kaybettiği hayvanının anısına saygısızlık ettiğini düşünmektedir (13). Bu durumun farklı bir açıklaması da bireylerin tekrar acı verici bir deneyim yaşamak istememeleridir (akt. 13). Yeni bir hayvan edinmekten kaçınmak bir yana evde önceden var olan evcil hayvanlarında yas sürecini kolaylaştırmadığı düşünülmektedir (25). Bu çalışmaların aksine bir bulgu da yeni bir evcil hayvan edinilmesinin üzüntü sürecini kolaylaştıracağı şeklindedir (27). Packman (23), evcil hayvan kaybeden bireylerin, fiziksel olarak ayrı kalmalarına rağmen hayvanları ile kalıcı bir duygusal bağa sahip olduklarından bahsetmiştir. Bu anlamda bireylerin kayıp sonrası hayvanlarını gururlandırıcı bazı ritüeller yaptığından, ölene ait yerlerde zaman geçirdiğinden, ölene ait eşyaları tuttuğundan bahsetmiştir (23). Bu çalışma bireylerin bir süre evcil hayvan edinmesi, sokak hayvanlarına yardım etme, daha önceden var olan hayvanlarının onlar için sosyal bir destek olarak görülmesi, yakın görülen aile bireylerinin de destek olması, etkili bir baş etme şekli olarak bulunmuştur. Ayrıca çalışmanın baş etme tepkisi olarak elde edilen, sokakta ki hayvanları besleme yönü, farklı bir bulgu olduğundan alan yazından farklılaşmakta ve bir katkı yapmaktadır.

Yas süreci ve bununla baş etme şekilleri, acının yoğunluğu, acı verenin niteliği, bireysel farklılıklar gibi birçok değişkene bağlı olarak farklılıklar sergileyebilir. Buna rağmen ortak tepkilerin olması, bireyin yası kimin için tuttuğu değil, yas tuttuğu objenin onun için değerli oluşuna bağlı olarak ortak bir tepki yansıttığı söylenebilir. Yani yas kavramı, değer verilen, bağlanılan objenin kaybının ardından oluşan bir tepki olmakla birlikte kaybedilen insan veya hayvan olması acıyı çok fazla değiştirmemekte ve bireyin kaybettiği obje ile ilişkisi, bağlanma düzeyi, acı düzeyini değiştirebilmektedir. Bir yakının ölüm nedeni ile ayrılması bireylerde akut keder süreci oluşturabilir (4). Yakın çevrede yaşanan kayıp ile ortaya çıkan yas başkaları tarafından kolay anlaşılabilir fakat baktığı evcil hayvanını kaybeden bireylerin karşılaştığı yas anlaşılabilir veya göz ardı edilebilir (4). Nitekim toplumun evcil hayvanı olmayan kesiminin ya da psikolojik sağlıkla ilgilenen uzmanların bu süreçte ki bireyleri anlamaları, evcil hayvan kaybının ardından yaşanan yas sürecinin tam anlaşılmasından dolayı bazen zor olabilmektedir. Bu durumda ki bireylerin hassasiyetini daha doğru kavrayıp gerekli sosyal desteği sağlamak, bireylerin duygularını yaşamalarına saygı duymak ve anlayışla karşılamak, onları dinlemek gibi davranışlar keder sürecinde ki bireylerin sağlıklı bir yas süreci geçirmesine katkıda bulunabilir.

Bu çalışmanın bulguları, kayıp yaşayan bireyleri daha iyi anlayabilmek adına önem arz etmektedir. Fakat yine de bu çalışma konuya ilişkin genel bir fikir edinmek amacı ile bireylerin görüşlerine dayanarak yürütülmüştür. Yasın ne kadar sürdüğü, cinsiyetler arasında farklılık gösterip göstermediği, eğitim düzeyinin yas sürecine etkisi, kaybedilen hayvanın türünün farklı düzeyde üzüntüye yol açıp açmadığını, baş etme stratejilerinin uyumlu olup olmadığı gibi daha detaylı bilgilere ulaşmak için ileride, nitel veya nicel yöntemle oluşturulmuş başka çalışmalarında yapılması literatüre katkı sağlayacaktır. Özellikle daha geniş ölçekte bireylere ulaşarak insan kaybı yaşayan bireylerin

ve evcil hayvan kaybı yaşayan bireylerin duygu durumunun birbirinden farklılaşmış farklılaşmadığını, duygu envanterleri kullanarak daha net görmeyi sağlayacak nicel bir çalışma; bağlanmanın farklı türlerinin yas sürecini ne kadar değiştirdiğini veya değiştirmedini görmek adına yapılabilir.

Kaynaklar

1. **Ainsworth MDS** (1989): *Attachment beyond infancy*. Am Psychol, 44(4),709-716.
2. **Albert A, Bulcroft K** (1988): *Pets, families, and the life course*. J Marriage Fam, 50, 543-552.
3. **Bildik T** (2013): *Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas*. Ege Tıp Dergisi, 52(4), 223-229.
4. **Cowles KV** (1980): *The loss of pet: significance to the owner, implications for the nurse*. In *Nursing forum*, (19)4, 372-377. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.
5. **Creswell JW** (1994): *Research Design: qualitative and quantitative approaches*. Thousands Oaks, CA: SAGE Publications.
6. **Crow S, M Bennett** (1981): *Pet owner grief in a university hospital*. Archives of the Foundation of Thanatology 9(2), 16.
7. **Çetin E** (2017): *Tüketim toplumunda evcil hayvanların sahiplenilmesi: sosyolojik bir analiz*. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 22(2), 89-107.
8. **Demi AS, Miles MS** (1987): *Parameters of normal grief: A delphi study*. Death Studies, 11(6), 397– 412.
9. **Demir P, Koç AU** (2014): *Pet hayvan (kedi-köpek) sahiplerinin veteriner kliniklerine ilişkin beklentileri*. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 40(2), 168-175.
10. **Dolaştır Koyun B** (2016): *Evcil hayvanlara bağlanma ile ağaç ve çevre tutumu arasındaki ilişki*. Erişim adresi: https://www.academia.edu/20314134/Evcil_hayvanlara_ba%C4%9Flanma_ile_a%C4%9Fa%C3%A7_ve_%C3%A7evre_tutum. Erişim tarihi: 02.09.2019
11. **Field NP, Orsini L, Gavish R, Packman W** (2009): *Role of attachment in response to pet loss*. Death stud, 33(4), 334- 355.
12. **Fogle B, Abrahamson D** (1991): *Pet loss: A survey of the attitudes and feelings of practicing veterinarians*. Anthrozoös 33, 143-150.
13. **Gerwolls MK, Labott SM** (1994): *Adjustment to the death of a companion animal*. Anthrozoös, 7(3), 172-187.
14. **Green C, Kangas M, Fairholm I** (2018): *Investigating the emotion regulation strategies implemented by adults grieving the death of a pet in Australia and the UK*, J LOSS TRAUMA, 6, 484-501.
15. **Hayvan Besleme Davranışları ve Hayvan Sahipliği** (2011): Erişim adresi: <http://finanscaddesi.com/Guncel/2073/evcil-%20hayvan-besleme-oranimiz-yuzde-6.html>. Erişim tarihi: 02.09.2019
16. **Johnson J** (2009): *Dogs, Cats, and Their People: The Place of the Family Pet and Attitudes about Pet Keeping*. Erişim adresi: https://uwspace.uwaterloo.ca/bitstream/handle/10012/4379/Johnson_Jill.pdf;sequence=1. Erişim tarihi: 02.08.2019
17. **Karameşe H** (2014): *Lexington evcil hayvanlara bağlanma ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması, Türkçe formun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
18. **Koç A, Ayvazoğlu Demir P** (2019): *Geçici hayvan barınaklarının genel durumları ve sorunlarına ilişkin bir değerlendirme: Ege bölgesi örneği*. MAE Vet Fak Derg.4 (1) :29-33.
19. **Netting FE, Netting KA, Wilson CC, New JC** (1984): *Pastors, parishioners, and pets*. Pastoral Psychol, 33:126-135.
20. **Onur E** (2012): *İstanbul'da kedi köpek sahiplenmesinin sosyo-ekonomik parametreleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
21. **Orsini LM** (2005): *Attachment styles and pet bereavement discussed in the context of attachment theory* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pacific Graduate School of Psychology.
22. **Özgür A** (2010): *Hayvanlarla yaşamı paylaşmak*. Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 81(2), 9-13. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vetheder/issue/34347/379399>. Erişim tarihi: 25.12.2019

- 23.Packman W, Field NP, Carmack BJ, Ronen R** (2011): *Continuing bonds and psychosocial adjustment in pet loss*. Journal of Loss and Trauma, 16(4), 341-357.
- 24.Planchon LA, Templer DI** (1996): *The Correlates of grief after death of pet*. Anthrozoös, **9(2-3)**, 107– 113.
- 25.Quackenbush JE, Glickman L** (1984): *Helping people adjust to the death of a pet*. Health Soc Work 9(1):42– 48.
- 26.Rajaram SS, Garrity TF, Stallones LF, Marx MB** (1993): *Bereavement—Loss of a pet and loss of a human*. Anthrozoös, **6(1)**, 8-16.
- 27.Sable P** (1995): *Pets, attachment, and well-being across the life cycle*. National Association of Social Workers, **40(3)**, 334-341.
- 28.Schaffer CB** (2011): *Human-animal bond considerations during disasters*. Tuskegee University, AL.
- 29.Vetmehmet** (2018): *Ülkemizde evcil hayvan varlığı ve giderleri*. Erişim adresi: <http://blog.vetmateapp.com/index.php/2018/06/19/ulkemizde-evcil-hayvan-varligi-ve-giderleri/> Erişim tarihi: 25.12.2019
- 30.Voith V** (1985): *Attachment of people to companion animals*. *Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice* **15(2)**, 289–295.
- 31.Walshaw SO** (1981): *Consoling bereaved clients*. The Compendium on Continuing Education, **26**, 310-314.
- 32.Weisman AD** (1990): *Bereavement and companion animals*. Omega-J Death Dying, **22(4)**, 241 248.
- 33.White B, Watson T** (1983): *Pet love: How pets take care of us*. New York: William Morrow.
- 34.Wrobel TA, Dye AL** (2003): *Grieving pet death: Normative, gender, and attachment issues*. OMEGA-Journal of Death and Dying, **47(4)**, 385-393.
- 35.Yıldırım A, Şimşek H** (2006): *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Seçkin yayıncılık.